

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ САМОВИКОНУВАНИХ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

THE SPECIFIC ASPECTS OF THE APPLICATION OF SPECIFIC RIGHTS OF INTERNATIONAL LAW

Савенко Я.С.,

*студентка міжнародно-правового факультету
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена проблемі самовиконуваності міжнародних договорів та їх застосування у національній правовій системі. Досліджено поняття, умови та підстави імплементації самовиконуваних норм міжнародного права. Визначено головні недоліки у практичному застосуванні цих положень судами для захисту прав та інтересів індивідів.

Ключові слова: самовиконувані норми, імплементація, самовиконуваний договір, міжнародний договір, права людини.

Стаття посвячена проблеме самоисполнительности международных договоров и их применению в национальной правовой системе. Исследовано понятие, условия и основания имплементации самоисполнительных норм международного права. Определены главные недостатки в практическом применении данных положений судами для защиты прав и интересов индивидов.

Ключевые слова: самоисполнительные нормы, имплементация, самоисполнительный договор, международный договор, права человека.

The article is devoted to the problem of self-reliance of international treaties and their application in the national legal system. The concept, conditions and grounds for the implementation of the self-governing norms of international law are investigated. The main disadvantages in the practical application of these provisions by courts for defending the rights and interests of individuals are identified.

Key words: self-reliant norms, implementation, self-reliant contract, international treaty, human rights.

Постановка проблеми. Одним з важливих питань, які держава має вирішувати в процесі реалізації своїх міжнародно-правових зобов'язань, є питання про спосіб включення джерел міжнародного права в національну ієрархію джерел, тобто те, чи необхідно спеціальне перетворення норм міжнародного права для їх застосування всередині держави або можлива їх пряма дія в рамках національної правової системи. Особлива процедура перетворення, завдяки якій відбувається реалізація норм міжнародного права у внутрішній правопорядок держав, зазвичай іменована «імплементацією», найбільш характерна для країн, які дотримуються дуалістичного підходу до співвідношення джерел права. Навпаки, моністична доктрина допускає пряму дію міжнародно-правових норм, хоча і там норма міжнародного права не завжди може бути безпосередньо реалізована. При цьому, як зауважує Е. Давид, «той факт, що міжнародна норма може бути піддана процедурі входження у внутрішнє право, не означає відсутності її прямої дії» [1, с. 247].

Стан опрацювання. Питання імплементації норм міжнародного права в національну правову систему, зокрема і дії самовиконуваних норм міжнародного права, досліджували у своїх наукових працях такі вчені, як М.О. Баймуратов, О.М. Броневицька, М.В. Буроменський, В.А. Вдовін, А.С. Гавердовський, В.В. Гаврилов, Н.Б. Галецька, М.М. Гнатівський, М.В. Грушко, В.Н. Денисов, В.Ю. Калугін, І.І. Лукашук, В.І. Муровйов, В.М. Репецький, В.І. Розвадовський, О.М. Руднева, А.І. Сирець, В.В. Цюкало та інші. Не зважаючи на те, що в цих працях висвітлювалися окремі думки та ідеї, деякі аспекти потребують подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження сутності та дії самовиконуваних норм міжнародного права, а також аналіз недоліків у практиці їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Дж. Трон поділяє форми національної імплементації на два види: пряма дія та юридична інкорпорація. Пряму дію використовує більшість країн за умови дотримання критеріїв самовиконуваності. При цьому більшість країн вимагає дотримання процедури ратифікації. Юридична інкорпорація, своєю чергою, поділяється на два підвиди: а) за допомогою прийняття законодавчих актів (переважно у країнах англо-

саксонської системи права) та б) за допомогою прийняття ратифікаційного акта, який містить вказівку на імплементацію міжнародних договорів [2].

Вибір способу внутрішньодержавної імплементації залежить від самої держави. Кожна з них вільно обирає свою правову систему і, відповідно, визначає порядок взаємодії свого права із міжнародним і засіб імплементації. Це офіційно визнано у системі ООН. Водночас Суд ЄС у справі Урсула Бекер проти Фінансової адміністрації міста Мюнстера («Ursula Becker v. Finanzamt Munster-Innenstadt») № 8/81 від 19 січня 1982 р. постановив, що норми міжнародних договорів, які наділяють державу дискреційними повноваженнями щодо прийняття рішення, не можуть бути нормами прямої дії [3].

Зміст поняття «самовиконуваності» норм міжнародних договорів відрізняється в країнах англосаксонської і романо-германської правових сімей. Для континентальної Європи в цілому характерно визнання за міжнародним договором самовиконуваного характеру в тому разі, якщо він має здатність стати складовою частиною національної правової системи, тобто набути якостей внутрішньодержавного закону або адміністративного акта, і при цьому мати юридичну дію без додаткових заходів законодавчого чи адміністративного характеру. Для країн англосаксонської правової сім'ї (насамперед, США) такий характер визнається за міжнародним договором у тому разі, якщо він здатний створювати права і обов'язки, які можуть бути захищені індивідом безпосередньо в суді [4].

Самовиконуваність – це здатність норм міжнародних договорів виступати в якості безпосередніх регуляторів суспільних відносин у державі, без ухвалення спеціальних актів з їх імплементації органами виконавчої або законодавчої влади держав. У літературі для визначення цього феномена зазвичай застосовуються такі поняття, як «безпосереднє застосування» (direct application), «безпосередня дія» або «прямий ефект» (direct effect) [5], «безпосередня застосовність» (direct applicability) [6], «самовиконувані норми міжнародного права» (provisions of international law) [7].

У Європейському Союзі вперше принцип прямої дії норм міжнародного права було згадано в рішенні van

Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration від 05.02.1963 р. [8]. Суд створив преюдицію у питанні застосування ст. 30 Договору про функціонування Європейського Союзу (один з двох Римських Договорів від 25.03.1957 р.), в якій вказано, що «заборонено ввізне та вивізні мито та збори еквівалентної дії між державами-членами. Ця заборона застосовується також до мита фіскального характеру» [9]. Суд дійшов висновку, що така норма прямо поширюється на приватних осіб, наділяє їх безпосередньо правами і обов'язками, які підлягають судовому захисту.

Як зазначає В.А. Вдовін, самовиконувані норми регулюються безпосередньо з моменту початку дії міжнародної угоди, й одночасно з цим підкреслює, що для реалізації такі норми мають володіти якостями регулятивної сумісності з нормами національного права, а в національному праві мають бути створені умови, що забезпечують їх реалізацію, після чого робить висновок про те, що про самовиконувані норми можна говорити не як про реалізацію, а лише як про забезпечення реалізації [10, с. 79–80].

Норми прямої дії підлягають застосуванню судом, зокрема, норми міжнародних договорів України, які закріплюють права людини та основоположні свободи, а також норми міжнародних конвенцій, що належать до гуманітарного права (присвячені дотриманню звичаїв та засобів війни), та Міжнародної конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09.12.1948 р. Ці конвенції є самовиконуваними, причому навіть для тих держав, які не є їх учасниками.

Як приклад, М.В. Грушко відносить до самовиконуваних норм міжнародного гуманітарного права III Женевської Конвенції, що регулює питання поводження та захисту військовополонених, норми, пов'язані з початком полону (положення Розд. I ч. III III ЖК) (зокрема, загальні положення про захист військовополонених (ч. II III ЖК) та пов'язані з цим обставини інтернування (Розд. II), норми, які регулюють питання розміщення та забезпечення побутового утримання (приміщень, харчування та одягу, медичної допомоги, виконання релігійної та інтелектуальної діяльності, питання дисципліни) (Гл. II-IV Розд. II), взаємини з адміністрацією (Розд. IV), питання режиму праці та відпочинку (Розд. III), відповідальності військовополонених (дисциплінарної та кримінальної) (Гл. III Розд. IV) та питань закінчення полону (репатріації) (ч. IV) [11].

Відзначимо, що говорити про самовиконувані або не-самовиконувані договори переважно можна тільки в тому разі, коли положення договору мають на меті досягнення певного врегулювання або внутрішньодержавних відносин, або міжнародних відносин не міждержавного характеру. Тобто, самовиконуваними, як правило, є міжнародні договори, що стосуються міжнародного приватного права, оскільки їх положення регулюють суспільні відносини, сторонами яких є фізичні або юридичні особи. У своїй практиці Суд Європейського Союзу визначив, що для того, щоб норма права Європейського Союзу мала пряму дію, вона має бути юридично дійсна з точки зору відповідної національної правової системи і регулювати права приватних осіб [12].

Однак таке положення не означає, що зазначені правила міжнародних договорів можуть безпосередньо регулювати відносини між суб'єктами національного права у всіх випадках. Самовиконувані норми застосовуються, як правило, лише у разі санкціонування такого застосування внутрішньодержавного права (у формі генеральної трансформації, а щодо договорів меншого значення, технічного характеру – постанов органів управління та опублікування в офіційних виданнях, в яких містяться тільки обов'язкові до виконання акти) [13].

Визначення того, чи є міжнародний договір самовиконуваним має важливе практичне значення для його застосування в національній правовій системі. Вперше в між-

народному праві це питання було розглянуто Постійною палатою міжнародного правосуддя у справі Jurisdiction of the Courts of Danzig. Суть справи полягала у визначенні, чи можуть міжнародні договори безпосередньо створювати права і обов'язки для суб'єктів національного права. У цьому рішенні Палата визначила: «Відповідно до існуючого принципу міжнародного права, міжнародне право не може створювати права і обов'язки для приватних осіб <...> Проте не викликає сумнівів той факт, що сам об'єкт міжнародного договору може полягати в прийнятті сторонами певних норм, що створюють індивідуальні права та обов'язки, які підлягають захисту в національних судах» [14]. У цьому разі йшлося про несамовиконувані норми, які не можуть бути безпосередньо застосовані для регулювання відносин усередині держави без спеціального законодавства, яке б закріплювало сам механізм реалізації та конкретні кроки з імплементації.

Однак це не означає, що угода не може в такій державі мати певний вплив або викликати наслідки, які є юридично значущими. Наприклад, суди в дуалістичній державі можуть брати таку угоду до уваги за інтерпретації неоднозначних положень внутрішнього законодавства [15]. Такий погляд залишився ще з радянської доктрини, де застосування норм міжнародного права вважалося факультативним. І зараз поширеною є думка, що суддя може використовувати такі норми міжнародного договору лише для додаткового тлумачення, конкретизації, аргументування власної позиції у конкретній справі. Але з огляду на це можливе зловживання з боку суддів, адже вони можуть застосовувати так звані самовиконувані норми тільки тоді, коли це їм самим вигідно. На цю проблему звертають увагу і члени Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок. Вони зазначають, що судді всіх систем (як тих, що визнають пряму дію норм міжнародних договорів, що є частиною національного законодавства, так і тих, що вимагають ухвалення додаткових законодавчих актів) не враховують у своїй практиці положення міжнародних договорів [16, с. 544].

Також стосовно цього питання професор Е. Бенвеністі зазначав: «суди, по-перше, намагаються обмежено інтерпретувати ті положення своїх національних конституцій, що вводять міжнародне право в місцеві правові системи, зменшуючи тим самим свої можливості втручатися в політичний курс у світлі міжнародного права. По-друге, національні суди прагнуть тлумачити міжнародні норми таким чином, щоб не порушити інтереси своїх урядів, найчастіше звертаючись за допомогою в тлумаченні до виконавчої влади. По-третє, суди використовують велику кількість «доктрин ухилення» або спеціально розроблених для цих цілей, таких як доктрина політичного питання, або загальних доктрин, таких як процесуальна правоздатність і підсудність, таким чином, щоб дати своїм власним урядам, а також іншим урядам ефективний щит проти судового контролю відповідно до міжнародного права [17].

Таким чином, можна виділити такі недоліки у практиці застосування самовиконуваних норм міжнародних договорів:

1) Існує проблема саме практичного застосування положень міжнародних договорів, які мають загальний характер. Як вказує В. Цюкало, значна кількість норм міжнародних договорів непридатні для безпосереднього правозастосування. Вони тільки започатковують основи міждержавного співробітництва. Договори, що мають на меті досягнення певного врегулювання внутрішньодержавних відносин, як правило, містять положення вельми загального характеру, визначають тільки відомі рамки, в межах яких самі держави встановлюють права і обов'язки суб'єктів національного права, тобто вони не є самовиконуваними. Такі норми теж є частиною національної правової системи і мають пріоритет стосовно норм закону, але практично не можуть бути застосовані в конкретній

ситуації. Так, наприклад, американські юристи констатують, що США, приєднуючись до конвенцій про права людини із застереженнями щодо їх несамовиконуваності, «претендують на взяття міжнародних зобов'язань, але фактично не беруть на себе нічого» [18]. Як відзначає в цьому контексті І.І. Лукашук, суди України також не виявляють особливої сміливості для більш широкого застосування міжнародних норм як частини права країни. Це має місце тільки тоді, коли суд визнає договір таким, що самовиконується [19].

2) Не можна не погодитися з думкою Н.Б. Галецької, що проблемним аспектом дії норм міжнародних договорів також є відсутність критеріїв, за допомогою яких можна віднести міжнародний договір до тієї чи іншої категорії, хоча зрозуміло, що норми міжнародного договору не буде забезпечуватися пряма дія у разі вказівки в міжнародному договорі про необхідність прийняття внутрішнього акта для його застосування [20]. Варто зазначити, що критерії віднесення положень міжнародних договорів до таких, що мають пряму дію, кожна держава визначає самостійно, як правило, вони не закріплені на нормативному рівні, а напрацьовуються в процесі правозастосування і правотлумачення.

Висновки. Для того, щоб норма міжнародного права могла застосовуватися як частина права країни, вона має бути самовиконуваною, тобто сформульованою так, щоб бути придатною для безпосереднього застосування. Імплементовані норми міжнародного права виконуються залежно від виду норми міжнародного договору та особливостей конкретного національного правопорядку. Однак поділ норм міжнародного права на самовиконувані та несамовиконувані є дещо умовним, оскільки в будь-якому разі передбачається мінімальний набір процедур адаптації та узгодження норм міжнародного права із нормами національного права перед безпосереднім їх застосуванням.

Отже, проблема визначення самовиконуваної норми договору не означає наявності вміння окремого судді, фізичної чи юридичної особи визначити самовиконувані норми чи договір у цілому. Має бути запроваджена єдина зрозуміла процедура, визначені критерії застосування самовиконуваних норм міжнародного договору, а також відповідальні органи, забезпечене належне інформування і моніторинг правозастосування. Тобто, необхідна послідовна і копійка робота із забезпечення органічного застосування норм міжнародного права як частини національного законодавства кожної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов. М.: Международный Комитет Красного Креста, 2011. 1144 с.
2. Trone J. Federal Constitutions and International Relations. Australia: Univ. of Queensland Press, 2001. 164 p.
3. Judgment of the European Court of Justice Ursula Becker v. Finanzamt Munster-Innenstadt. Case No. 8/81 as of January 19, 1982 / EUR-LEX. Access to European Union Law. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61981CJ0008>.
4. Expression of consent by states to be bound by a treaty. Analytical report and country reports. Committee of legal advisers on public international law (CAHDI). Strasbourg. 23 January 2001. P. 80.
5. Craig, P. EU Law: Text, Cases and Materials / P. Craig, G. B'rc'a. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 1998. P. 199–213.
6. Winter, J. Direct applicability and direct effect: Two distinct and different concepts in Community law. Common Market Law Review. 1972. Vol. 9. P. 425.
7. Leary, V.A. International labour conventions and national law: the effectiveness of the automatic incorporation of treaties in national legal systems. The Hague; London: Nijhoff, 1982. P. 55.
8. Judgment of the Court of 5 February 1963. NV Algemene Transport – en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. Reference for a preliminary ruling: Tariefcommissie. Pays-Bas. Case 26–62. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61962CJ0026>.
9. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями від 25.03.1957 р. (станом на 30.03.2010 р.) URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_b06.
10. Вдовин В.А. Імплементация международно-правовых норм в уголовном праве Российской Федерации (вопросы Общей части). Ульяновск. УлГУ. 2006. 216 с.
11. Грушко М.В. Особливості несамовиконуваних та самовиконуваних норм щодо захисту військовополонених / Бюлетень Міністерства юстиції України. 2013. № 5. С. 122–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_5_20.
12. Даниленко Г.М. Применение международного права во внутренней правовой системе России: практика Конституционного суда. Государство и право. 1995. № 11. С. 121.
13. Case Concerning Jurisdiction of the Courts of the Free City of Danzig: P.C.I.J. Series B. 1928. 1 15. Ѓ. 17.
14. Conforti B. International Law and the Role of Domestic Legal Systems. Dordrecht, 1993. P. 27.
15. Руднева О.М. Механізм застосування положень міжнародних правозахисних документів у внутрішньодержавних правовідносинах. Юридичні і політичні науки. Випуск 548. С. 541–546.
16. Benvenisti E. Judicial Misgivings Regarding the Application of International Law: An Analysis of Attitudes of National Courts. European Journal of International Law. 1993. V. 4. P. 161.
17. Henkin L. U.S. Ratification on Human Rights Conventions. American Journal of International Law. 1995. Vol. 89. N 2. P. 344.
18. Лукашук И.И. Международное право в судах государств. СПб., 1993. С. 115–116.
19. Галецька Н.Б. Форми імплементатії міжнародних договорів європейськими державами: порівняльно-правове дослідження. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Львів. 2015.